

Drept, logică și comunicare umană*

de Ilmar Tammelo

1. Controverse privind rolul logicii în domeniul dreptului

Când sir Edward Coke spunea că „rațiunea este viața dreptului”¹, el rostea un gând ce ar fi întrunit un larg asentiment al juriștilor nu doar din vremea sa, ci și din toată perioada de atunci încoace. Pentru că rațiunea este o valoare a cărei însemnătate este afirmată cu referire la o mare varietate de criterii de raționalitate, astfel încât, dat fiind înțelesul cuprinzător al rostirii lui Coke, ea nu putea să nu nimerească măcar una din țintele fixate de aceste criterii. Dintre ele, principiile logicii s-au bucurat de un mare respect în majoritatea domeniilor activității umane

* „Law, Logic, and Human Communication”, *Archiv für Rechts – und Sozialphilosophie* nr. 3, 1964, pp. 331-364. Traducere prescurtată.

¹ Vezi Coke, 1 *Institutes* 138. Max Radin, *Law as Logic and Experience* (1940) 2, crede că termenul „rațiune” se referă în acest context la logică. O asemenea interpretare a dictonului lui Coke nu pare a fi îndreptățită, cel puțin dacă prin „logică” se înțelege logica formală.

inteligente. Respectul pentru principiile logicii se întemeiază pe faptul că ele s-au dovedit indispensabile pentru bunul mers al treburilor omenești în cele mai esențiale sfere ale vieții civilizate.

Raționamentul logic joacă, indiscutabil, un rol important în matematică, în științele fizice și, în fond, pretutindeni unde se urmăresc testabilitatea, stringența și coerența aserțiunilor și unde oamenii se feresc de evaluări arbitrare, de enunțuri vagi și de simpla arguție. Nu se poate nega că de multe ori oamenii se complac în astfel de comportamente mentale de bună voie și fără vreun regret. Un asemenea comportament poate fi comunicativ, ba chiar poate fi comunicativ și la un nivel propriu-zis uman. Totuși, atunci de obicei avem de-a face cu o comunicare umană impurificată. Pentru că o comunicare ce nu se sinchisește defel de standardele logice tinde a se amesteca excesiv cu elemente de comunicare infraumană. Mai mult chiar, acolo unde logica șchioapătă, comunicarea umană tinde să eșueze.

În discuțiile de drept la nivel internațional, îndeosebi în pronunțările ce vin din partea tribunalelor internaționale, importanța logicii ca instrument al raționalului juridic pare să nu fi fost pusă sub semnul întrebării. Nu la fel stau lucrurile în discuțiile și rostirile corespunzătoare la nivelul dreptului intern, unde s-au înregistrat răbufniri împotriva logicii din perspectiva aplicării ei pe tărâmul dreptului, atât din partea unor teoreticieni, cât și din partea unor judecători. Asemenea divergențe de atitudine nu sunt surprinzătoare dacă ne gândim că orice încercare de a submina autoritatea logicii la nivel internațional ar avea inconvenientul de a diminua forța de argumentare, chiar a celui ce ar face o asemenea încercare,

dacă ar fi pus în situația de a raționa în sfera dreptului internațional. Subminarea autorității logicii la nivelul dreptului intern e un lucru relativ anodin, întrucât în majoritatea cazurilor autoritatea de stat compensează efectul acestei subminări, impunând autoritatea instanțelor judecătorești și asigurând executarea hotărârilor pronunțate de acestea, indiferent de meritul lor intelectual. La acest nivel, juriștii pot, prin urmare, să-și permită să minimalizeze rolul logicii în raport cu dreptul, pe când la nivelul internațional nu-și pot permite acest lucru.

Totuși, neînțelegerile, confuziile și dezorientarea privitoare la rolul logicii în slujba dreptului, care s-au înregistrat în mod explicit la nivelul dreptului intern, nu se limitează strict la această sferă. Manifestându-se aici, atitudinile respective nu pot să nu afecteze, indirect, și raționamentul juridic internațional, pentru că specialiștii în drept internațional se formează inițial studiind sisteme de drept naționale. Atunci când ajung în situația de a face raționamente juridice la nivel internațional, ei au deja imprimare anumite convingeri privind raporturile dintre drept și logică dobândite prin formația lor juridică locală. Aceste convingeri, chiar dacă nu sunt expres afirmate și chiar dacă acționează doar în subterana minții, nu se poate, dacă se dovedesc a fi incorecte, să nu aducă prejudicii și comunicării juridice internaționale.

Pe planul gândirii juridice interne, numeroși teoreticieni renumiți ai dreptului au adoptat punctul de vedere că stringența logică este o virtute a dreptului și că importanța logicii pentru gândirea juridică este neîndoielnică. Astfel, Maitland a subliniat cu putere rolul logicii în

dreptul jurisprudențial (*common law*), spunând că „nu vulgarul simț comun și reflectarea instincțelor neanalizate ale profanului, ci logica strictă și tehnica superioară, înrădăcinate timp de secole în Școlile de drept, în *Yearbooks...*”², au conferit dreptului jurisprudențial „capacitatea de a rezista în secolul al XVI-lea față de primirea dreptului civil în Anglia”³. O afirmare energetică similară a rolului logicii în drept întâlnim la un distins jurist continental din secolul al XIX-lea, Trendelenburg, care spunea că, nicăieri, logica nu devine „atât de practică și de o importanță atât de crucială ca în drept”⁴. Ca exemplificări ale aceleiași opinii formulate apăsător de către teoreticieni contemporani ai dreptului, îi putem cita pe Julius Stone, care spune că „analiza logică este un ingredient indispensabil atât al educației juridice, cât și al practicii juridice”⁵ și pe sir George W. Paton, care spune că sugestia după care „s-ar putea ajunge la cea mai bună lege fără o utilizare adecvată a logicii este pur și simplu un nonsens.”⁶

Citatele de mai sus n-ar fi, până la urmă, altceva decât moduri diferite de a formula sau reformula un adevăr banal, dacă n-ar fi faptul, destul de ciudat, că lor li se pot opune rostiri ale

² Vezi F. W. Maitland, *Introducere* la Y.B. 1&2, ed. II (S.S.I.), XVIII.

³ Vezi sir Owen Dixon, „Concerning Judicial Method” (1956) 29 *Australian Law Journal* 468-469, unde scrie că „acuratețea istorică a tezei lui Maitland mi se pare neîndoielnică”.

⁴ Vezi A. Trendelenburg, *Naturrecht auf dem Grunde der Ethik* (ed. a 2-a, 1868), p. 178.

⁵ Vezi J. Stone, *The Province and Function of Law* (1946), p. 145.

⁶ Vezi G. W. Paton, *A Text-Book of Jurisprudence* (1946), p. 154.

altor autori eminenți din domeniul dreptului, care par să susțină o teză de-a dreptul contrară. Judecătorul Konstantin, bunăoară, spune: „Noi, în Anglia, avem o profundă neîncredere față de raționamentul logic, neîncredere în bună parte întemeiată. Din fericire, jurisprudența noastră rareori a alunecat pe o asemenea pantă; iar în câteva din rarele prilejuri în care a făcut-o, rezultatele au fost dezastruoase”. Julius Binder a mers și mai departe, declarând că „pe tărâmul dreptului logica nu-i de nici un folos”⁷. În lumea jurisprudenței curților (în original: „*common-law world*” – n. trad.), din această categorie de judecăți privitoare la aplicarea logicii pe tărâmul dreptului, cel mai influent a fost dictonul, ce reverberează încă și acum, al lui Oliver Wendell Holmes: „nu logica reprezintă viața dreptului, ci experiența”⁸.

Nu încapă îndoială că cele două puncte de vedere opuse privitoare la rolul logicii în drept sunt susținute ambele cu seriozitate și argumentate în mod responsabil. Chiar dacă formulările respective ar fi luate cu întreg contextul lor, aceasta n-ar face decât să înlăture asprimea judecăților în unele cazuri, iar în altele ar transforma judecata aparentă în opusul ei⁹, însă nu ar face să dispară faptul fundamental că în

⁷ Vezi J. Binder, *Philosophie des Rechts* (1925), p. 884.

⁸ Vezi *Lochner v. New York* (1905), 198. De notat că ulterior O. W. Holmes a nuanțat considerabil formularea epigramatică de mai sus, spunând că „eroarea la care mă refer este ideea că singura forță ce acționează în dezvoltarea dreptului ar fi logica”. Vezi articolul său „The Path of the Law” (1897) din *Harvard Law Review*, p. 457.

⁹ Cum se întâmplă uneori chiar la Holmes.

chestiunea despre care vorbim există o fundamentală opoziție de vederi. Pare astfel cu nepuțință împăcarea tuturor acestor puncte de vedere într-o formulă fericită care să le unifice armonios. Spusa lordului Halsbury că „orice jurist trebuie să admită că uneori dreptul nu e defel logic” și spusa lui Maitland că dreptul e „locul unde se întâlnesc viața și logica”¹⁰ par să sugereze o posibilitate de împăcare, dar numai în chip iluzoriu. Ele nu fac decât să prezinte într-un mod mai cumpănit aprecierile celor doi gânditori cu privire la rolul logicii în drept.

Încercând să ne orientăm în această chestiune, este necesar mai cu seamă să localizăm evidentele exagerări ale diferitelor posibilități și să vedem ce au încercat de fapt să comunice părțile în dispută prin cuvintele pe care efectiv le-au folosit. Sarcina ne e înlesnită de circumstanța că rolul ca atare al logicii în calitate de instrument important al gândirii umane nu este în general contestat. Căci dacă ar fi, atunci simplul fapt de a recunoaște că diferitele puncte de vedere despre rolul logicii în drept se află în opoziție ar echivala cu a te situa de partea punctului de vedere că logica e importantă, dat fiind

¹⁰ Vezi Lord Halsbury în *Quinn v. Leatham* (1901) A.C. 495 și Maitland *op.cit.*, *supra* n. 2. Vezi și M. Radin, *op.cit.*, *supra* n. 1, p. 98: „De logică nu ne putem lipsi. Ea se infiltrează insidios în orice sentință, chiar dacă am decide în mod categoric s-o evităm”. M. R. Cohen, în *My Philosophy of Law. Credos of Sixteen American Scholars* (1941) 39, scrie: „Odată ce ne-am dezbrătat de ideea greșită că experiența și logica se exclud reciproc, putem exprima adevărul precis al formulării noastre, spunând că logica este necesară, dar nu e prin ea însăși suficientă pentru experiența umană pe care o numim «drept»”.

că, prin prezentarea argumentelor relevante, cel în cauză se sprijină implicit pe niște principii logice.

Ceea ce, la drept vorbind, susțin în unanimitate cei care neagă însemnătatea logicii pentru drept este că dreptul e un domeniu unde logica nu are o utilizare *proprie*.

Dintre opiniile citate mai sus, doar aserțiunea judecătorului Konstam merge mai departe, pretinzând că în Anglia există o profundă și „în bună parte întemeiată neîncredere față de raționamentul logic”. Această alegație a sa poate fi însă respinsă ca fiind o exagerare cârcotașă. E corect, firește, să se afirme că în Anglia (ca și în alte țări) sunt unii oameni care, în general vorbind, privesc cu neîncredere raționamentul logic, pentru că în orice țară de dimensiuni mai mari este de așteptat să existe oameni ce împărtășesc în mod serios un asemenea punct de vedere. Chiar existența autorului aserțiunii de mai înainte e o dovadă suficientă a adevărului acestui enunț diluat.¹¹ Este însă extrem de contestabil dacă despre o astfel de neîncredere s-ar putea susține că e o atitudine tipică, fie și numai pentru englezii care au sau sunt în stare să aibă un punct de vedere, indiferent care, în această chestiune¹².

¹¹ Există, desigur, englezi ce împărtășesc atitudinea lui Konstam față de logică. De exemplu, sir Austen Chamberlain, vorbind în Camera Comunelor, la 24 martie 1925, spunea între altele: „Am o adâncă neîncredere față de logică în aplicarea ei la politică și toată istoria Angliei îmi dă într-asta dreptate”. Dar rostirea lui sir Chamberlain nu vizează totuși decât politica.

¹² În orice caz, marile contribuții ale gânditorilor englezi la dezvoltarea logicii și a științelor naturii, contribuții

Cuprins

<i>Prefață</i>	5
Secțiunea I – Domeniul și semnificația logicii juridice	13
<i>Drept, logică și comunicare umană</i>	
de Ilmar Tammelo	15
1. Controverse privind rolul logicii în domeniul dreptului	15
2. Părerii despre natura logicii ce ar trebui aplicată în domeniul dreptului	28
3. Formalismul juridic și instrumentele formale ale gândirii juridice	34
4. Observații privind relevanța logicii simbolice în slujba dreptului	39
<i>Drept, logică și argumentare</i>	
de Chaïm Perelman	43
<i>Infrastructura raționamentului juridic</i>	
de Léon Husson	59
Nodul unei controverse	60
Oscilațiile gândirii juridice	62
Specificitatea raționamentului juridic	69
Limitele formalizării dreptului	76

Secțiunea a II-a – Limbajul dreptului.

Rolul și specificul definițiilor juridice	83
<i>Limbajul ca instrument al tehnicii juridi</i>	
de François Génay	85
<i>Câteva chestiuni privind definițiile legale</i>	
de Viktor Knapp	95
I. Definițiile în domeniul dreptului	95
II. Definițiile legale	97
III. Tipuri de definiții legale	102
IV. Definițiile jurisdicționale – excurs	115
V. Adevărul și corectitudinea definițiilor legale	116
VI. Considerații de politica dreptului	117
<i>Definițiile legale și interpretarea legii</i>	
de Mark van Hoecke	121
1. Utilizarea definițiilor legale	122
2. Natura definițiilor legale	123
3. Redactarea definițiilor legale	123
4. Definițiile legale și interpretarea legii ..	130

Secțiunea a III-a – Normele juridice și logica normelor .....

normelor	137
<i>Discursul normativ și teoria raționamentului juridic</i> de Ota Weinberger	139
1. Caracterul necognitiv al normelor și al valorilor	139
2. Norma ca lucru comunicat	148
3. Fundamentul inferențelor logice cu norme	153
4. Raționamentul juridic din perspectiva logicii și din cea a retoricii	159
<i>Raportul dintre norme și judecățile de valoare</i> de Kazimier Opalek	165
<i>Condițiile preliminare ale aplicării logicii deontice la raționamentele juridice</i> de Zygmunt Ziembinski	171

Secțiunea a IV-a – Aspectul logic al interpretării normelor juridice	193
<i>Raționamentele juridice în interpretarea normelor de drept de Jerzy Wróblewski ....</i>	<i>195</i>
<i>Considerații despre problema antinomiilor în drept de Eduardo García Máynez .....</i>	<i>219</i>
I. Natura problemei	219
2. Conceptul juridic de contradicție și teoria lui Kelsen privind cele patru sfere de aplicație	231
3. Criterii de soluționare a antinomiilor dintre precepte aparținând aceleiași ordini juridice	234
4. Distincția lui Kelsen între conflicte logice și conflicte teleologice	237
5. Conflicte „intersistemice”	240
<i>Raționamentele juridice a fortiori și a pari de Carlos S. Alchourrón .....</i>	<i>245</i>
I. Introducere	245
II. Argumenta <i>a fortiori</i>	250
III. Raționamentele juridice <i>a fortiori</i>	254
IV. Diferite forme de raționament juridic <i>a fortiori</i>	
V. Argumenta <i>a fortiori</i> și <i>a pari</i>	267
VI. Rezumat	273
<i>Raționamentul prin analogie în drept de Letizia Gianformaggio .....</i>	<i>275</i>
Secțiunea a V-a – Raționamentul în contextul creării și al aplicării dreptului	288
<i>Silogismul judiciar și silogismul legislativ de Eugeniu Speranția .....</i>	<i>291</i>
Silogismul legislativ	312
<i>Cadrul de cristalizare a hotărârii judecătorești de Iredell Jenkins .....</i>	<i>319</i>

<i>Funcția regulativă a logicii în raport cu hotărârile judecătorești</i> de Junichi Aomi ..	327
I. Punctele de vedere clasic și sceptic asupra problemei	327
II. Relația dintre caracterul <i>ex post facto</i> al logicii și funcția ei regulativă	328
III. Zone unde viziunea sceptică este funciarmente corectă	331
IV. Controlabilitatea hotărârilor judecătorești	332
Secțiunea a VI-a – De la logică la filosofia dreptului	333
<i>Există o legătură conceptuală între drept și morală?</i> de Eugenio Bulygin	335
Bibliografie	359